

Etické kodexy vysokých škol: teorie versus realita

Tomáš HUBÁLEK

Ethical Codes Universities: Theory vs. Reality

Abstract: The paper describes the problems of ethical codes universities, which guarantee the moral level of employees of the universities. In comparing these codes integrates the same features, provides examples of both positive and negative values and analyzes the largest cause of negative behavior of the academic staff.

Key Words: Code of Ethics, Morality, Universities, Social Sciences.

Etické kodexy, které jsou považovány za produkty aplikované etiky, v sobě syntetizují prvky normativní i deskriptivní etiky v praktické rovině. Zpravidla bývá jeho dodržování na dobrovolné bázi zaměstnanců dané organizace (v našem případě vysokých škol). Právní relevance podobných dokumentů nebývá jednoznačná a případné pracovněprávní spory, které jsou vyvolány s odkazem na porušení etických kodexů, nejsou příliš frekventované. Otázkou tedy zůstává, proč by vlastně vysoké školy měly mít etický kodex vypracován?

Etické kodexy v sobě obvykle implementují mravní zvyklosti a normy chování, které jsou pro danou kulturní oblast typické a které mají pozitivní konotaci s důrazem na extenzi do několika dalších společenských okruhů. Díky pregnantním a jasným formulacím tak systematicky působí na oblast mezilidských vztahů, které mají ovlivňovat a zušlechťovat žádoucím směrem. Na konci devadesátých let

minulého století se pak trend tvorby kodexů stal doslova módním a pronikl i do podnikatelské sféry, čímž dával potencionálním zákazníkům na srozuměnou, že daná firma má jakousi přidanou hodnotu a přistupuje ke svému poslání zodpovědněji. Nutno podotknout, že inspirační zdroje pro české prostředí pochází převážně z anglosaských demokracií, či nadnárodních firem, které již podobné texty měly zformulovány. Udává se, že v těchto zemích má etický kodex více než 90 % podnikatelských subjektů¹.

Pozadu nezůstaly ani vysoké školy univerzitního typu v České republice, které také chtěly veřejně deklarovat svůj příspěvek k části odpovědnosti za úroveň klimatu ve společnosti. Namátkou lze uvést např. Univerzitu Palackého v Olomouci (2008, aktualizace 2015), Masarykovu univerzitu v Brně (2008), Univerzitu Hradec Králové (2010), Univerzitu Karlovu (2013), Technickou univerzitu v Liberci (2013), Jihočeskou univerzitu v Českých Budějovicích (2013) nebo Západočeskou univerzitu v Plzni (2013)².

Fakt, že drtivá většina českých vysokých škol má v současnosti vypracovány etické a morální standardy, je příznivou zprávou a připomíná (a vlastně i navazuje na) historickou tradici a poslání prvních vysokých učeních v evropském kulturním prostředí. Pozitivní informace je to i z pohledu edukační funkce univerzit, kdy by měl každý absolvent dokázat jasně identifikovat morálně žádoucí chování v duchu známého „Kantova údivu“.³

Ovšem ani v případě etických kodexů není pozitivní teorie totožná s reálnou praxí. Proto se nyní podrobněji zaměříme na konkrétní obsahy jednotlivých pravidel. Většina textů v sobě v určitých mírách zakomponovává vzorové prohlášení vypracované Akademií věd ČR, případně i obdobně tematicky zaměřený text připravený Radou vysokých škol. Z tohoto pohledu se práce na komparaci jednotlivých konkrétních kodexů poměrně zjednodušuje, neboť obsahuje mnoho společných prvků (což ovšem není možno hodnotit negativně). V centru naší pozornosti proto bude spíše rozbor některých požadavků ze strany kodexů a jejich odraz v akademické praxi.

V zásadě bychom mohli rozčlenit jednotlivé části etických kodexů podle adresátů, kterým je primárně určitá pasáž určena, případně

podle činností, které se souvisí s prací akademického pracovníka. Většina kodexů má samozřejmě i shodné části (viz např. úvod, preambuli, deskripci interních kontrolních mechanismů, závěr). Ty do našeho příkladu přirozeně nezahrnujeme. Po mírné simplifikaci by takové rozdělení mohlo vypadat přibližně následovně:

I) Dělení pasáží podle adresáta

- 1) vědec
- 2) pedagog
- 3) examinátor
- 4) člen odborných grémií
- 5) spolupracovník
- 6) zaměstnanec
- 7) manažer
- 8) autor publikací

II) Dělení podle činností

- 1) vědeckovýzkumná
- 2) výchovně vzdělávací
- 3) hodnotící
- 4) oponentská
- 5) kolegiální
- 6) pracovně právní
- 7) řídicí
- 8) publikační

Už ze zmíněného výčtu je patrné, že oba druhy dělení jsou vzájemně spolu úzce spjatý a je nutno si uvědomit, že komparace kodexů podle obou variant současně by nebyla příliš efektivní. Účelem vytvoření obou klasifikací je pouze snaha sjednotit užívanou terminologii a tím tak zpřehlednit vybrané pasáže celých kodexů. Ostatně sama pracovní náplň všech akademických pracovníků v sobě skýtá multiplicitu činností, které by měl každý v ideálním případě excelentně ovládat. Pro naše potřeby si můžeme vybrat např. typologii zaměřenou podle činností akademického pracovníka a ke každému bodu se pokusíme

shrnout zásadní požadavky na tyto úkony z hlediska etické teorie, praxe i kodexů.

1. Vědeckovýzkumná činnost

Jak již bylo zmíněno, v této části (a nejen v ní) většina kodexů čerpá ze vzorových prohlášení AV ČR, resp. Rady VŠ. Z pohledu etických ctností či hodnot je bezesporu nejfrekventovanější odpovědnost, validita, reliabilita, přesnost, objektivita, preciznost, přiměřená skepse, kvalita a efektivita. Zároveň se téměř ve všech kodexech objevuje požadavek na účelnost prováděného výzkumu v tom smyslu, že by měl posunovat hranice lidského poznání a vést ku prospěchu společnosti.

2. Výchovně vzdělávací činnost

Mezi nejvýznamněji zastoupené ctnosti akademického pracovníka jako pedagoga patří kupř.: ochota, komunikativnost, kolegialita, korektnost, podpora, tolerance, individuální přístup. Pro všechny své studenty by měl pedagog působit jako vzor a uvědomit si, že jeho chování ovlivňuje (nejen) studenty. V rámci této kategorie je zmíněno i několik antihodnot, jako například: ponížení, diskriminace, vulgárnost, nátlak či zesměšnění. Negativně je také vnímán případ chování pedagoga, který by vyžadoval po studentech činnosti, které by měly náležet do jeho kompetence (např. zpracování rešerší, překlady textů atp.).

3. Hodnotící činnost

Každý akademický pracovník je povinen přezkoušet úroveň nabytých znalostí studentů. V rámci této skupiny aktivit by měl každý pracovník respektovat individuální rozdíly mezi studenty (např. zohlednit jejich specifické potřeby), měl by být ke všem spravedlivý, ale zároveň náročný. U vlastní zkoušky by se rozhodně měl vyvarovat podceňování examinovaných, nebo působit nátlak a tím vyvolávat u zkoušených nadbytečný stres.

4. Oponentská činnost

Každý zaměstnanec vysoké školy se dříve nebo později stane zodpovědným za hodnocení kvalifikačních prací studentů, nebo i kolegů akademiků. Při tvorbě hodnotících zpráv by rozhodně měl garantovat nestrannost a nezájatost, objektivitu, přiměřenou kritičnost, deklarovat transparentnost (tzn. vyhnout se potencionálnímu střetu zájmů). Při psaní posudků je vždy značným úskalím čas, který má pedagog na vypracování. Proto je nutné, aby každou práci skutečně důkladně prostudoval z hlediska odborného i formálního. V případě, že má podezření na morálně závadné jednání posuzovaného, měl by uvědomit nadřízeného pracovníka.

5. Kolegiální činnost

Přestože univerzitní prostředí poměrně značně podporuje individualitu a autonomii každé osobnosti, není rozhodně pravdou, že by všichni akademici žili v sociálním vzduchoprázdnu. Dobré pracovní vztahy mezi jednotlivými zaměstnanci jsou taktéž vizitkou dané vysoké školy. A k jejich rozvoji může přispět opět každý, bude-li ochotný participovat na aktivitách pracoviště, poskytovat rady a pomoc spolupracovníkům, bude dodržovat pravidla slušné komunikace, stát se adaptabilními a akceptovat odlišný postoj svých kolegů. Pokud se stane, že v rámci pracoviště vypukne nějaký spor mezi kolegy, je nepřípustné, aby tento spor ovlivňoval studenty, nebo se promítal do dalších činností.

6. Pracovně právní činnost

Přirozeně je každý pracovník povinen dodržovat všechny předpisy a normy, a to jak zákonné, tak i ty, jejichž původcem je daná vysoká škola. Měl by se vyvarovat se např. antedatování, nerespektování interních předpisů či pokynů nadřízených ad. Nesmíme opomenout také i skutečnost, že akademický pracovník je jako zaměstnanec zároveň reprezentantem dané vysoké školy a proto musí i na veřejnosti vystupovat tak, aby nezpochybnil autoritu a vážnost univerzity a byl k ní vždy loajální.

7. Řídící činnost

V současnosti většina pracovníků více či méně participuje na různých projektech s přesně danými finančními podmínkami. Z tohoto pohledu se z každého hlavního řešitele stává manager, který musí ovládat nejen jemu vlastní vědeckovýzkumné metody, ale i efektivní a účelné vynakládání s prostředky, které získal. Takový akademik potom musí být zodpovědný, spolehlivý, šetrný k materiálnímu vybavení, které mu poskytuje zaměstnavatel, spravedlivý při rozdělování odměn, musí respektovat duševní přínos každého člena týmu a takto jej i prezentovat na veřejnosti a dodržovat zásady konstruktivní interference. Na druhé straně rozhodně netoleruje jakékoli nepoctivé jednání.

8. Publikační činnost

Jádrem všech aktivit výzkumníka je zveřejňování zjištěných dat, které tím tak dává k dispozici (nejen) odborné veřejnosti, s vědomím, že jeho závěry mohou být předmětem diskuze. V rámci této činnosti je absolutně nepřípustné plagiátorství. Důraz na správnou afilaci dřívějších výsledků jiných autorů či inspirační zdroje je naprostou prioritou. Podobně je třeba se vyvarovat využívání prací studentů, aniž by s tím projevili souhlas, nebo byli citováni. Taktéž nevhodné je rovněž převlastňování si většího podílu při spoluautorství textů. Při publikování musí být autor zodpovědný také za své experimenty, které musí popsat tak, aby bylo možné je ověřit.

Závěr

Jak je patrné, zmínili jsme pomyslný ideální a žádoucí stav, který by měl panovat v univerzitním prostředí a za který je každý akademický pracovník do určité míry zodpovědný. Přirozeně si uvědomujeme, že v praxi je obtížné podobný ideál garantovat stoprocentně. Na tomto místě bychom mohli uvést mnoho negativních příkladů, na kterých by bylo možné demonstrovat nevhodné chování, nicméně podle našeho názoru by tyto příklady neměly být inspirativní (ani jako nežádoucí).

Zaměříme se ale blíže na jeden konkrétní problém, který ovlivňuje do značné míry všechny činnosti, které jsme charakterizovali výše.

Tím problémem je vzájemný rozpor mezi akademickou svobodou a institucionálním tlakem na publikační výstupy každého pracovníka. Na jedné straně je tedy i v etických kodexech artikulována garance svobodného bádání, přičemž hlavní zodpovědnost je v rukou konkrétní osoby. Na druhé straně je zde velmi silný tlak na zvyšování produkce odborných publikací, který pramení z nastavení financování a evaluace vysokých škol. Z tohoto hlediska se stává tento tlak doslova existenčním (v případě poskytování či neposkytování finančního ohodnocení univerzitě, fakultě, pracovišti, zaměstnanci). Tento tlak je potom příčinou drtivé většiny negativních jevů, které se v akademickém prostředí vyskytují. Nabízí se tedy „jednoduché“ řešení v podobě změny norem pro financování a hodnocení vysokých škol, na kterém by se patrně většina škol shodla. Otázka finální podoby nových předpisů je však diskutována dlouhou dobu a jednotlivým akademickým pracovníkům nezbývá než spolehnout se na vlastní morální úsudek v duchu Kantova kategorického imperativu.

Poznámky:

- ¹ Viz článek J. Kunáška, zdroj je uveden v seznamu literatury.
- ² Výčet je pouze orientační a tvoří pouze část posuzovaného vzorku. V závorce je uveden rok, ve kterém vstoupil etický kodex v dané instituci v platnost a zároveň verzi, která byla podkladem pro analýzu. O genezi etických kodexů v akademickém prostředí a jejich právní relevanci pojednává podrobněji např. I. Telec (viz seznam literatury).
- ³ Dvě věci naplňují mysl vždy novým a vzrůstajícím obdivem a úctou, čím častěji a vytrvaleji o nich přemýšlíme: hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně (*Kritika praktického rozumu*).

Literatura:

KANT, I. *Kritika praktického rozumu*. Praha: Svoboda, 1996.

KUNÁŠEK, J. *Vznik a vývoj etických kodexů*. Dostupné on-line: <http://www.kunasek.cz/kunasek-josef-vznik-a-vyvoj-eticky-kodexu/>, (cit. 29. 9. 2015).

TELEC, I. *Etické kodexy vysokých škol*. Dostupné on-line: <http://jinepravo.blogspot.cz/2010/03/ivo-telec-eticke-kodexy-vysokych-skol.html>. (cit. 5. 10. 2015).
THOMPSON, M.: *Přehled etiky*. Praha: Portál, 2004.

Etické kodexy vysokých škol:

Univerzita Palackého v Olomouci, Masarykova univerzita v Brně, Univerzita Hradec Králové, Univerzita Karlova, Technická univerzita v Liberci, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Západočeská univerzita v Plzni, Slezská univerzita v Opavě, Žilinská univerzita v Žilině, Univerzita Pardubice, Univerzita Tomáš Bati ve Zlíně.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Hubálek, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: tomas.hubalek@upol.cz